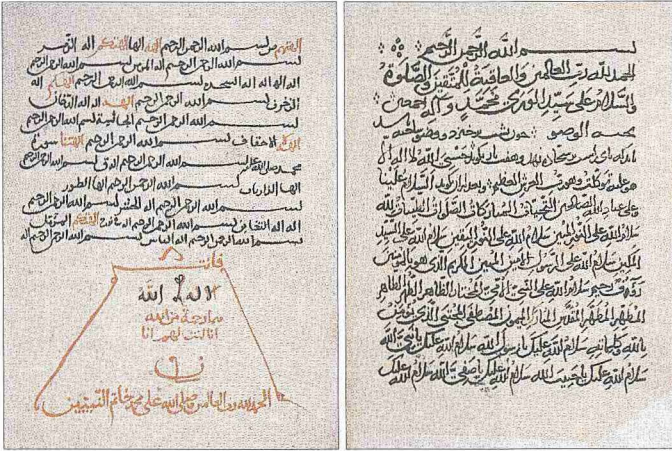

Sa'deddin-i
Hammûye'nin
Secencelû'l-
ervâh
ne nüsküşü'l-
elvâh adlı
eserinin
ilk ve son sayfaları
(Süleymaniye Ktp.,
Fâtih, nr. 2645)

REŞAT ÖNGÖREN

SA'DEDDİN-i KÂŞGARİ

(Sedâdî'nî Kaşgarî)

(ö. 860/1456)

Nakşibendî şeyhi.

lardır: 1. *el-Mişbâh fi't-ta'avvuf* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3832, vr. 249^a-319^a). Çeşitli isimlerin, terimlerin, dinî ve dünyevî varlıkların, Arap harflerinin ve harfleri birbirinden ayıran noktaların yorumunu içermektedir. Farsça olan eser Necib Mâyîl-i Herevî tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1362 hş./1403/1982). 2. *Maḥbûbû'l-muḥibbîn ve maṭlûbû'l-vâsılîn* (*Maḥbûbû'l-kulûb, Maḥbûbû'l-evliyâ*) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2058; Şehid Ali Paşa, nr. 1342; Cârullah Efendi, nr. 1078). Eserde harflerin esrarı ve ihtiva ettiği mâ-nalar çerçevesinde tasavvufî konuları ele almıştır. 3. *Secencelû'l-ervâh ve nukûşü'l-elvâh* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2645; Cârullah Efendi, nr. 1541). 630'da (1232-33) Humus'ta yazılan eserde (*Keşfü'z-zunûn*, II, 980) Kur'an âyetlerinin tefsiri ve te'vili, Allah'ın isim ve sıfatlarının şerhi yapılmakta, sırlı ifadeler, cetveller ve devirlere yer verilmektedir. Bir bölümü Kur'an'da geçen duaları ve zikirleri ihtiva etmektedir. 4. *Mefâtihü'l-esrâr* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 491; Süleymaniye Ktp., Hâsim Paşa, nr. 4). Kırk hadis şerhidir. 5. *Te'vîl-i Ehâdis-i Aşere* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1760). 6. *Risâle fi beyânî tahkiki's-salât* (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3931). Namazın zâhir ve bâtın yönlerine, rükünlerinin hikmetlerine dair Farsça bir eserdir.

Müellifin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Ulûmü'l-hakâ'ik ve hîkemü'd-dekâ'ik* (*Mecmû'atü'r-resâ'il* içinde, Mısır 1328 hş., s. 487-498); *Risâle fi beyânî in-bisâtî'l-vücûdî'l-muṭlak 'ale'l-mezâhir* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 491, vr. 1^b-3^b); *Risâle fi's-semâ* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3741, vr. 185^a-186^a); *Veşâyâ* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3741, vr. 186^a-190^a); *Risâletü's-seyr ve'l-tayr* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6465, vr. 3^b-4^b); *Risâle-i Zîkri-i Cibrîl* (Süleyma-

niye Ktp., Reşid Efendi, vr. 205^a-208^b); *Risâle-i Kalb-i Münkalib* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 491, vr. 4^b-7^b); *el-Vesîle fi keşfi'l-vaşîle* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 491, vr. 120^b-123^b). Sa'deddin-i Hammûye'nin Arapça ve Farsça tasavvufî şiirleri ve rubâîleri de vardır. Seyyid Nizâmeddin Mahmûd onun rubâîlerinin şerhine dair *Cevâhirü'l-künûz* adıyla bir eser yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'deddin-i Hammûye, *el-Mişbâh fi't-ta'avvuf* (nşr. Necib Mâyîl-i Herevî), Tahran 1403/1982, s. 100-102, 111, 137-138; ayrıca bk. neşreden giriş, s. 9-52; a.mlf., *Risâle der Ta'avvuf*, Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3931, vr. 33^b-43^b; *Menâkıb-ı Evhadüddin-i Kirmânî* (nşr. Bediüzzaman Fûrûzanfer), Tahran 1347 hş., s. 96; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mîrâtü'z-zamân*, VIII, 790; Cendî, *Şerhu Fuşûşü'l-hikem* (nşr. Seyyid Celâleddin Âştîyânî), Meşhed 1361, s. 107; Saïdüddin el-Fergânî, *Meşâriku'd-derâr* (nşr. Seyyid Celâleddin Âştîyânî), Meşhed 1398/1978, s. 128; Aziz Nesefî, *el-İnsânü'l-kâmil* (nşr. Marijan Alizé), Tahran 1962, s. 316, 320-321, 371; Feridün-i Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr* (nşr. Saïd-i Neffîs), Tahran 1325, s. 24-25, 30; Nûreddin İsfarayînî, *Kâşîfü'l-esrâr* (nşr. H. Landolt), Tahran 1980, s. 54-55; Zehebî, *el-İber*, III, 265; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 669-671; Yâfî, *Mîrâtü'l-cenân*, IV, 121; Haydar el-Âmûlî, *el-Mukaddimât min Kitâbi Naşşı'n-nuşûş fi şerhi Fuşûşü'l-hikem* (nşr. H. Corbin - Osman İsmâil Yahyâ), Tahran 1352/1974, s. 220-221; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî* (nşr. Mahmûd Ferruh), Meşhed 1340 hş., II, 268-269, 319; Câmî, *Nefehât*, s. 423-424, 428-430, 472-473, 556; Devletşâh, *Tezkire*, s. 222, 340; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâiyimî'l-fütûuve* (nşr. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 399-400; Şüşterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1365 hş., II, 75-77; *Keşfü'z-zunûn*, II, 980, 1612; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Amaût), V, 434; *İzâhu'l-meknûn*, I, 166; II, 17, 19; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 124; Ma'sûm Ali Şâh, *Tarâ'ik*, II, 340-341, 359; III, 51; Cl. Cahen, *Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale*, Damas 1977, s. 457-482; İbrahim Düzen, *Aziz Nesefî'ye Göre Allah Kâinât ve İnsan*, Ankara 1991, s. 30-32, 35; M. Takî Dânişpejûh, "Keşfü'l-hakâ'ik", *Ferheng-i İran-zemîn*, XIII, Tahran 1344 hş., s. 298-310; Necib Mâyîl-i Herevî, "Cevâhirü'l-künûz: Şerh-i Dât-i Şîrâzî ber Rubâ'îyyât-ı Sa'deddin-i Hammûye", *Ma'ârif*, III, Tahran 1365, s.

79-108; M. Fuad Köprülü, "Sa'd-ed-din: Sa'd al-Din Hamavî", *İA*, X, 26-27; H. Landolt, "Sa'd al-Din al-Hammû'i", *El²* (Ing.), VII, 703-704; Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, XIII, 429; Muhammed Seyyid el-Celyend, "İbn Hameveyh, Muhammed", a.e., XX, 23; Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübrâ", a.e., XXXII, 501-502, 504; Şehîdî Sâlihî, "Cüveynî Hamevî", *DMT*, V, 532.

Nisbesinden Kâşgar'da doğduğu anlaşılmaktadır. Ticaretle uğraşan bir ailenin çocuğu olup medrese tahsilini tamamladıktan sonra Nakşibendî şeyhi Nizâmeddin Hâmûş'a intisap etti. Hâmûş çoğunlukla Semerkant'ta yaşadığına göre ona burada intisap etmiş olmalıdır. Uzun yıllar şeyhinin sohbetinde bulundu ve ona hizmet etti. Ardından hacca gitmek amacıyla yola çıktı. Herat'a geldiğinde bilinmeyen bir sebeple orada kaldı ve hacca gidemedi. Nizâmeddin Hâmûş'un daha önce kendisine yapmış olduğu tavsiyeye uyarak gördüğü rüyaları tabir ettirmek için Herat'ın ünlü sûfilerinden, Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin el-Hâfî'nin yanına gitti. Hâfî kendisine intisap etmesini söylediyse de yapılan istihârelere sonunda intisaptan vazgeçildi. Sa'deddin-i Kâşgarî, Herat'ta ayrıca dönemin ünlü sûfilerinden Kâsım-ı Envâr, Mevlânâ Ebû Yezîd Pûrânî ve Şeyh Bahâeddin Ömer'le de görüşüp kendilerinden istifade etti. Onun, birkaç küçük seyahat ve 844 (1440-41) yılında yaptığı hac dışında bundan sonraki hayatının çoğunlukla Herat'ta geçtiği anlaşılmaktadır. Nizâmeddin Hâmûş'un halifesi olarak irşad faaliyetine başlayan Kâşgarî, Buhara ve Semerkant'tan sonra Herat'ın da önemli bir Nakşibendî merkezi olmasını sağladı.

Sa'deddin-i Kâşgarî 7 Cemâziyelâhîr 860 (13 Mayıs 1456) tarihinde Herat'ta vefat etti ve buraya defnedildi. Daha sonra müridi Abdurrahman-ı Câmî de onun yanına gömüldü. Kâşgarî ve Câmî'nin mezarları Safevî istilâsı döneminde tahrip edilmiş, Ahmed Şâh Dürrânî (1747-1773) bu mezarları tamir ettirip mezar taşlarını yeniden dikirmiştir. Sa'deddin-i Kâşgarî geriye Hâce Muhammed Ekber (Hâce Kelân, ö. 914/1508) ve Hâce Muhammed Asgar (Hâce Hord, ö. 906/1500) adında iki çocuk, birçok mürid ve halife bıraktı. Oğul-

larından Muhammed Ekber'in kızlarından biri Abdurrahman-ı Câmî, diğeri de Reşehât müellifi Fahreddin Safî ile evli idi. Kâşgarî, Mâverâünnehir'deki Nakşibendî şeyhlerinin aksine halvet ve riyâzeti tasavvufi bir eğitim metodu olarak kullanmıştır. "Biz yoktuk, Allah vardı. Biz olmayacağız, Allah olacak. Bugün de biz yokuz, Allah var" diyen Kâşgarî'nin (Fahreddin Safî, I, 313) diğer ilk dönem Nakşibendî şeyhleri gibi vahdet-i vücûdu benimsemiştiği anlaşılmaktadır. "Hak Teâlâ'ya yakınlık senin O'nda kaybolmandır. Kendini ve gayrını kaybedip nerede olduğunu, nereden geldiğini ve yakınlığın mahiyetini dille anlatamamandır" diyen Kâşgarî hassas kalpli, nazik ve latif insanların Hak ile alâkalarının daha kuvvetli olduğunu, yapılan işlerin ve mesleklerin de insanın letâfetine tesir ettiğini söylerdi.

Kâşgarî'nin önde gelen müridleri şunlardır: Abdurrahman-ı Câmî, Şemseddin Muhammed Rûcî, Alâeddin Âbîzî, Nûrullah İsfendânî, Şehâbeddin Ahmed el-Bîrcendî, Abdülazîz Câmî, Muhammed Câmî, Mevlânâ Pîr Ali Câmî, Hâfız İsmâil Rûcî, Ahmed Kârîzî, Mevlânâ Hacı Mezârî, Mîr Rengrîz, Azîzullah Bûzcânî ve Mîr Kelân Hakkarûnî. Bunlardan ilk dördü Nakşibendiyye tarikatının yayılmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Amasya'da 857 (1453) yılında kurulan Yâvedûd Tekkesi'nin ilk şeyhi Sun'ullah Buhârî'nin de Sa'deddin-i Kâşgarî'nin halifelerinden olduğu kaydedilmektedir (*Amasya Târîhi*, I, 253-254).

Sa'deddin-i Kâşgarî'nin bazı sözleri bir müridi tarafından derlenmiş ve bunlardan bir kısmı on altı parça halinde Reşehât'ta nakledilmiştir. Kâşgarî'nin aslen isimsiz olan ve muhtemelen yine müridleri tarafından derlenen risâlelerine müstensihler farklı isimler vermiştir. Bunlardan *Risâle-i Zikriyye* Seyyid Ali Âl-i Dâvûd tarafından neşredilmiştir (*Ma'ârif*, XIV/3, [Tahran 1376/1988], s. 87-94). *Risâle der Teveccüh* (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Farsî, nr. 1028) ve *Risâle der Kelimât-ı Kudsiyye* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1387) henüz yazma halindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Abîdî), Tahran 1375 hş./1996, s. 408-410; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 456; Fahreddin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muîniyân), Tahran 1977, I, 205-232, 313; Ali b. Mahmûd Ebîverdi, *Rauzatü's-sâlikîn*, Kitâbhâne-i Gencbahş (İslâmâbâd), nr. 4049, s. 27-42; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, IV, 59; Muhammed b. Hüseyin el-Kazvîni, *Silsilenâme-i Hâcegân-ı Nakşibend*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1381, vr. 10^b-12^b; M. Tâhir Hârizmî, *Silsile-i Nakşibendiyye*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 69, vr. 136^b-138^a; Gulâm Server Lâhûrî, *Hâzinetü'l-'aşfiyâ*, Kanpûr 1312/1894, I, 573-576; *Amasya Târîhi*, I, 253-254; A. A. Semenov, *Sobranie Vostochnih Rukopisei Akademii Nauk Uzbekskoi SSR*, Taşkent 1955, III, 270; *Risâle-i Mezârât-ı Herât* (nşr. Fikrî Selcûkî), Kâbil 1344 hş./1965, neşredenin notları, s. 52-54; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Târîkatı*, İstanbul 2002, s. 133-135, 269, 331, 333; Hüseyin Berzger, "Sa'düddin-i Kâşgarî", *Dânîş-nâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1380, I, 483; Hamid Algar, "Sa'd al-Din Kâşgharî", *El²* (İng.), VIII, 704.

NECDET TOSUN

ŞÂDEDDİN KÖPEK

(ö. 636/1238-39 [?])

Anadolu Selçuklu dönemi devlet adamlarından.

Hayatının ilk yılları ve Anadolu Selçuklu sultanlarının hizmetine nasıl girdiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yaptırmış olduğu kervansarayın kitâbesinden adının Köpek b. Muhammed, lakabının Sâdeddin olduğu anlaşılmaktadır. Köpek'in Türkçe'de yaygın olmamakla birlikte isim olarak kullanıldığı, Artuklular'da bir Türk beyinin bu adı taşıdığı ve bu adın hakaret anlamı içermediği bilinmektedir. Sâdeddin Köpek, I. Alâeddin Keykubad'ın 623 (1226) yılında Eyyûbîler'e karşı düzenlediği bir sefer esnasında Harput civarında meydana gelen savaşta Selçuklu ordusunun sol kanat kuvvetlerinin kumandanıydı. Mengüçük Be-yi Dâvud Şah, I. Alâeddin Keykubad'a tâbi olduğunu bildirmek üzere Kayseri'ye geldiğinde (1225-1228 arası) kendisine verilecek ahidnâmeyi kaleme alan Sâdeddin

Köpek'ten İbn Bîbî'nin kayıtlarında emîr-i şikâr, nakkaş ve mimar olarak bahsedilir. I. Alâeddin Keykubad'ın 1226-1236 yılları arasında Beyşehir gölü yakınlarında yaptırdığı Kubâdâbâd Sarayı'nın mimarının Sâdeddin Köpek olduğu kaydedilmektedir.

Büyük oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'i bırakıp diğer oğlu İzzeddin Kılıcarslan'ı veliaht tayin eden Alâeddin Keykubad yediği av etinden zehirlenerek ölmüştü (4 Şevval 634 / 31 Mayıs 1237). Sultanın bir suikast ihtimalini akla getiren ölümünün hemen ardından Gıyâseddin Keyhusrev'in adamları kendisini Keykubâdiye Sarayı'ndan alıp Kayseri Sarayı'na götürerek tahta çıkardılar. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in tahta çıkmasında başrolü oynayan Sâdeddin Köpek sultanın en sadık adamı oldu. Sâdeddin, Anadolu Selçukluları'nın hizmetinde bulunan Hârizmî askerlerinin reisi Kayırhan'ı kendisine rakip görerek Keyhusrev'i onu bertaraf etmeye ikna etti. Zamanı Kalesi'nde hapsedilen Kayırhan'ın bir müddet sonra hapiste ölmesi üzerine bütün Hârizmî beyler ve askerleri Selçuklu topraklarını yağmalayıp doğuya doğru çekilmeye başladı. Sultanın Emîrü'l-ümerâ Kemâleddin Kâmyâr kumandasında gönderdiği ordu Hârizmîler tarafından yenilgiye uğratıldı. Sultanın atabegi Şemseddin Altun-aba'nın bu gelişmelerden kendisini sorumlu tuttuğunu öğrenen Sâdeddin Köpek, II. Kılıcarslan devrinden beri devlete hizmet eden yaşlı atabegi öldürttü. Sıranın kendisine geldiğini farkedene Vezir Tâceddin Pervâne çareyi iktâi Ankara'ya kaçmakta buldu. Sâhib Şemseddin İsfahânî, saltanat nâibi Emîrü'l-ümerâ Kemâleddin Kâmyâr'a Köpek'in zulmü konusunda sultanı uyarmak gerektiğini söylediye de Kemâleddin Kâmyâr hayatından endişe duyduğu için buna yanaşmadı. Saltanatını düşünen ve özellikle kardeşi İzzeddin Kılıcarslan'dan çekinen sultan da bu gelişmeler karşısında sessiz kalmayı tercih etti. Sâdeddin Köpek, sultandan aldığı bir فرمانla İzzeddin Kılıcarslan'ın annesini Ankara'ya gönderip boğdurttu. Sultanın henüz erkek çocuğu olmadığı için kardeşleri Kılıcarslan ile Rükneddin'in hayatlarına dokunmadı. Onları Borgulu Kalesi'ne bizzat götürerek hapsetti. Sultanın erkek çocuğu dünyaya gelince Mübârizüddin Armağanşah'ı onları öldürmekle görevlendirip Borgulu Kalesi'ne yolladı. Ancak Armağanşah, Kılıcarslan'ı ve Rükneddin'i öldürmedi; durumu sultandan ve Sâdeddin Köpek'ten gizleyerek geri döndü.

Sâdeddin Köpek, Ankara'ya giderken Akşehir'de bir muganniye ile gayri meşrû

Konya-Aksaray yolu üzerinde Tömek köyü yakınındaki Sâdeddin Köpek Hanı (Zazâdin Hanı)